

[NOVELA OBJAVLJENA U PERIODICI]

USKRS I SMRT CARA LAZARA

U jednoj grozničavo burnoj noći, kad se činilo da će košava raznijeti cijelu prijestolnicu, neprimjetno se i za samo svepodozrivo oko žandara koji se stisnuo pod kapijom sveučilišta, pojavio na jednome trgu neki starac. Sav prašan kao da je došao s kraja zemlje, sav siv i u licu kao da su ga obeskrvili vjekovi, a s bijelom dugačkom bradom koja mu je prekrila prsa kao srebren oklop, on se, ne mareći za košavu koja je zavijala oko njega, muvao oko one u parku kao kakav plemićki dvorac utonule, a inače tako glasovite kuće da joj ne treba spomenuti ime – muvao se, zastajkivao i zagledavao se u nju tako dugo da je to žandaru, sumnjičavom od prvog časa kako ga je spazio, najposlije dodijalo. Izvukao se on iz svoga skloništa, prišao kradom k njemu, samo mu se najednom unesao u oči i upitao ga strogo šta on tu radi i šta se tu toliko zagledava.

No starac, kao da se nije nimalo iznenadio, ostao je miran. Ne promijenivši položaj glave, koju je nagnuo kao da nešto prisluškuje, pitao je i on, no s upravo hristovskom blagošću, ne čini li se to žandaru – ili, kako mu on to reče, bratu – da tamo u onoj crnoj kući, što se okružila zidom kao kakva tvrđava, neko stenje i zove upomoć.

Uistinu, iz dubine kuće, kao iz rake u koju su bačeni živi, čulo se potmulo i na prekide, kao da ga je ko gušio, nečije očajno stenjanje i zapomaganje.

No dok je na to stenjanje žandar ostao ravnodušan, zgrnuo se to više na starca: šta se to njega tiče i ko je uopće on, te je tražio od njega objavu. Objavu! U prvi mah starac kao da uopće nije razumio šta je to. A kad je razabrao, pokazalo se da u njega nije bilo nikakve objave, nego je bio samo

usmen dokaz za sebe. No taj je bio takav da se žandar iznajprije zasmijao, zatim se naljutio i, s psovkom ga pograbivši za rame, naredio mu da pođe s njime, tu u ovu kuću preko zidova, da tamo razgovaraju dalje.

No tad se dogodilo nešto neočekivano. Dobrodušni i, činilo se, ni za koji otpor sposoban starac, učinio je doduše dva-tri koraka, no onda je naglo stao, ukopao se u zemlju nepomičan kao hrid. I sav on kao da se preobrazio i inače. Beskrvno, sivo lice, zajedno sa duboko utonulim očima poprimilo mu je sjaj, i s povrijeđenim doduše dostojanstvom, no dostojanstvom svakako, tražio je od žandara da mu taj najprije objasni da li se on sam sad nalazi u prijestolnici uskrsnuloga carstva, kako je to čuo već na ulazu u taj grad, i ako da, zašto onda još u njoj ljudi plaču, ili još gore, zašto se ne smije požaliti taj plač? A najposlije – tu je već iz starčeva dostojanstva izbila i srdžba – kakova je to kuća u koju on njega kani da vodi, i to s takovom suvošču? Nekad, nekad – tako je to već također čuo – bila je u tom gradu turska tamnica, tamnica onih, u borbi protiv kojih je on položio glavu svoju. – I nije li to ta tamnica još i sad, a sam on – žandar – samo još uvijek vojnik turski, koji iz mržnje zatvara i bije tu Srblje hrišćane? Tako je to posumnjao starac, i suština sveg njegovog govora bijaše da ga žandar, ako je srpski vojnik a ovo oko njega prijestolnica uskrsnuloga carstva, odvede radije onima koji nad tim carstvom vladaju sada – s ovima da se on vidi, s njima da se porazgovori o onome radi čega je tu došao.

I nije bilo druge: sila njegova, poradi koje ga se nije moglo ni maći, bila je tolika da se žandar urazumio i odlučio se poslužiti lukavstvom. Od bijesnog risa postao je umiljato janje i s osmijehom, u kome je bilo i ponosa, potvrdio je starcu da je to oko njega doista prijestolnica uskrsnuloga carstva; s još većim pak ponosom istaknuo kako je on sam jedan od osvjetnika, koji je, prošavši pred koju godinu s puškom preko Kosova, omogućio uskrš tog carstva! A što se te kuće tiče – tu se on osmjehnuo pogotovo prijazno – od te se starac ima najmanje da plaši. Ono, istina, tu je bila nekad turska tamnica, no poslije osvete Kosova i potpunog izгона Turaka, ta tamnica je, sa-

mo da se pred poznijim naraštajima što jače naglasi sva razlika između Turaka i Srbalja, pretvorena u kuću pravde, u kuću i palaču onih koji danas vladaju nad uskrsnulim carstvom! Tako dakle, ako starac hoće do tih, mora da ga slijedi baš ovamo! Da, i taj plač što se čuje, to nije ništa! Carstvo je, doduše, uskrsnulo, no u njemu ima još uvijek vukova brankovića koji izdajnički ruju pod njim i starješinama rade o glavi! I baš takovih uhvaćeno je pred neki dan opet nekoliko, i tu se sad nad njima vodi istraga – istraga donekle stroga, no svakako takova da ju najprije mora da razumije i saglasi se s njome baš on, starac, koji je, kako on to kao Srbin duboko vjeruje, svoju glavu i carstvo izgubio izdajom sličnih, svojih vukova brankovića.

Tako je to gotovo kao na amvonu zapjevao žandar. A starac se doduše smrgodio na spomen o nekoj izdaji svoga Vuka Brankovića, koji mu bijaše zetom i koji se, kako reče, za carstvo i za nj najjunačnije borio na Kosovu i umro kao i on od Turaka. No bilo je jasno da ga je, dobroćudnog i poštenog, lukavi žandar zadobio za se sa svim onim što je rekao inače. Tako se on dakle – pogotovo kad se još žandar pred njim izvinio i napomenuo mu da tamo u kući može svojim svjedočanstvom izbrisati ljagu s imena svoga zeta – dao s mjesta, i bez otpora, pa štaviše, s tihom radošću, pošao sa žandarom, s tim dobrim srpskim vojnikom koji je osvetio Kosovo i bio također jedan od uskrisitelja carstva.

No jedva što su prestupili prag i za njima se zaklopila teška gvozdена kapija, a oni se našli na starim skalinama koje su vodile u podzemlje; stenjanju koje se ovdje čulo već sasvim jasno baš iz tog istog podzemlja, pridružio se zvjerski krik, pomiješan opet s psovkom. Tu se, namignuvši i nešto šapnuvši svom drugu žandaru, koji je čuvao kapiju, prvi žandar, uskrisitelj carstva, tako bijesno oborio na starca da se taj, ne očekujući taj napad, zaklatio i posrnuo. Posrnuo, no i uspravio se! Opet je postao strašan, no od sile, koja je tu bila mnogo veća jer su na viku dotrčali i drugi žandari, nije sad ni on mogao ništa. Uzalud mu se od dostojanstva uzdignula glava, uzalud mu je kao svecu sjalo lice, uzalud su mu kao Hristu bile dobrotivne riječi s kojima ih je htio da urazumi. Zvijer u čovjeku bila je

jača i, svladavši ga, okovala ga je u najteže gvožđe, pa ga tako bacila u najdublje podzemlje.

Noć je bila, vani je jezovito zavijala košava, dolje u podzemlju još jezovitije neko stenjao i zvečali lanci, ovdje pak pred gvozdenom kapijom, jedan drugome dodavajući rakiju, grohotali su žandari, iznad sviiju pak onaj koji je starca ovamo doveo.

– Kaže da je car Lazar, a odrpanac je neki i nesumnjivo samo neki luđak, ako nije možda još gore, neki opasan uroda! Car Lazar, hahaha! No jak je, sâm ga nisam mogao maći s mjesta – malo kao da se otrijeznio od te uspomene, no i brzo se opet samo zlobno zasmijao. – Ali baš zato je sumnjiv, jaki i otporni su uvijek najsumnjiviji! Kažem vam, i te treba uvijek zatvarati!

Njegove riječi zaglušio je grohot ostalih. Neko je primijetio da bi tom caru Lazaru, kad ga sutradan budu vodili na preslušavanje, trebalo na glavu staviti kakvu krunu od hartije ili, još bolje, nabiti mu na glavu kakav gvozdeni obruč.

Međutim, sutradan su ga na to preslušanje izveli bez te krune od hartije ili obruča; obruči su mu od okova bili na rukama i nogama. I doveli su ga – nekoliko njih žandara, kao da prate kakvog opasnog zločinca – u sobu, polumračnu, još mračnijem nekom činovniku, koji je, crn ko ponoć, nagrešpana lica od zlobe, krupnih ruku a glave sitne kao u kokoši, sjedio zguren za stolom punim akata, i dugo, dugo piljio u starca, dok se najposlije nije podrugljivo osmjehnuo.

– Ti si dakle car Lazar, ne? – reče sladunjavo, a ispod debele usne iskesili su mu se ogromni zubi. – Pa dobrodošao među nas Turke! Među Turke, ne? Tako si posumnjao pred žandarom koji te je pronašao i doveo ovamo? Hahaha, a ti si o tome, po ovim okovima u koje su te sapeli, možda još i sad uvjeren duboko, i još dublje? No oprost, slatki moj, ali mi još ne znamo s kime zapravo imamo posla, s luđakom, varalicom ili i uhodom koji svoja loša djela hoće da sebi olakša sa zvučnim imenom! Svakako, čudno je to da ti kao car Lazar ne bi mogao odmah pogoditi odmah da si se tu našao zbilja u prijestolnici uskrsnuloga carstva, i da je ovo palača onih koji, kako ti pravo reče moj čovjek – pokazao je na žandara koji je

uhvatio starca, a koji je također bio ovdje – nad tim carstvom kao tvoji nasljednici vladaju danas! No da, no da, to ti se još može da oprost, pet i pò stoljeća je prošlo kako si legao u grob, a ni car Lazar, kad i uskrsne, ne mora sve da zna! No što ti toliko šutiš? – sâm zašutivši smrgodio se činovnik, pa ustavši naglo, krivonog se, kao da je kroz stoljeća jašio apokaliptičnu aždaju sa sedam glava, deset rogova i sedam kruna, prikućio starcu i mjerio ga već razdraženo. – Šutiš, znači da se preda mnogom bojiš izaći s tako drskom tvrdnjom da si ti car Lazar, je li da je tako? No! – uhvatio ga za rame i pokušao da ga zdrma, no nije mu uspelo, pa je uzmaknuo i postao samo još razdraženiji. – Ti dakle ostaješ i preda mnogom pri tome da si car Lazar, onaj, da se pravo razumijemo, koji je stolovao u Kruševcu a poginuo na Kosovu?

Car Lazar – samo oni bez duše i s nečistom savjesti mogli su imati razloga sumnjati da to doista nije on – stajao je nepomičan i miran, s tihim ga samo prijekorom gledao u oči, pa se kanda borio da li da mu šta odgovori. No ipak je rekao čvrsto i odsječno:

– Ostajem!

Krivonogi činovnik silovito je nogom gurnuo preda se najbližu stolicu, zajašio ju tik pred njime i načas ga gledao u napetoj šutnji.

– Tako, ti ostaješ! – promrsio je konačno i pokušao se osmjehnuti. – Pa lijepo! Ja bih te dakle trebao primiti kako to dolikuje tvome dostojanstvu, i već začas bi trebali da zagruvaju topovi i zazvone zvona! No molim te, prije nego prijedemo na takovu slavu – da se osmjehne, uspelo mu je tek tu – reci ti meni, kakovih ti dokaza, osim pustih riječi, imadeš za to da si doista car Lazar? Gle, nismo mi – obazro se na žandare, koji su mrko i pažljivo stajali po strani kao kakvi njegovi doglavnici – nismo mi nikakvi Turci a da ne bismo znali svoju povijest, i po njoj za to da je car Lazar bio vrlo pobožan, kako se to vidi već najbolje po tome da je prije boja na Kosovu s trideset kaluđera tri nedjelje pričešćivao svoju vojsku! A gdje smo tebe našli? Zar možda u crkvi, gdje bi ti najprije bilo mjesto? Ali – pretrgnuo se – zasad je još nešto drugo važnije! Kažem

ti da mi vrlo dobro poznajemo svoju povijest, što uostalom nije ni čudno – opet se osmjehnuo – jer treba da znaš da je tu pred nama, u zgradi preko trga, najviše naše učilište, ne samo jedno nego čak dva, i mudrost da se odande, jer tu ležimo niže, izlijeva pravo na nas! I tako, dragi moj, mi ti sa svim sredstvima nauke, ukoliko ne bi vjerovao nama, možemo dokazati da nikad, ni u toj nauci, a ni u narodnoj predaji, nema ni traga kakvom vjerovanju i navještavanju da bi ti još ikad trebao da uskrснеš i dođeš među nas! To piše za Marka, no za tebe, za tebe... – Opet se prekinuo, no sad u slavodobitnom uskliku. – A najposlije, ima još jedan, najodlučniji dokaz protiv tebe! Ti kažeš da si car Lazar! A kako to da se onaj Lazar, koga ti tu hoćeš da predstavljaš, nije nikad sam nazivao carem, nego samo knezom? Ha, vidiš, uhvatio si se! – u svom oduševljenju pomaknuo se kao da će ustati, no car Lazar, gledajući ga prodirno, podignuo je okovanu ruku i zadržao ga, rekavši glasom u kome kao da je tutnjao glas vjekova:

– Istina je da sam se uvijek, za svoga života, nazivao samo knezom! No možeš li mi kazati vladara koji bi po istinskoj volji naroda imao toliko pravo na carski naziv kao ja? Zar mene kao cara nije opjevao, i tom pjesmom okrunio, narod? Doduše, to je učinio onaj isti narod na koga si se ti pozvao da u njegovim predajama nema nigdje ni spomena o kakvoj vjeri u moj uskrс! No da si o tome savjesnije razmislio, znao bi odmah zašto je tome tako! A ja ću ti reći, i duboko sam uvjeren da kažem istinu: nema i nije bilo tog spomena zato jer je narod, vjerujući da je glavno uskrс carstva, s tom vjerom spajao ujedno i nadu da će to carstvo, premda na zemlji, biti ipak okrenuto nebesima, tako da on, u sreći i zadovoljstvu svome, više nikako neće trebati mene živoga među sobom! Ali – uzdignuo se caru Lazaru glas i nisu više u njemu tutnjali samo vjekovi nego i cijela sadašnjost u kojoj se javio – dogodilo se obratno, i ja to mogu da tvrdim na osnovu iskustava koja sam stekao na kratkome putu ovamo iz Ravanice i za kratko vrijeme što sam tu kod tebe rob! Svuda kuda sam prošao, vidio sam kod naroda toliko nezadovoljstva, nad njim toliko nepravde i nasilja, ovdje pak kod tebe toliko upravo turske surovosti i zvjerstva, da to sve,

kakogod se ti hvastaš srpstvom, više nalikuje nekadanjoj svi-repoj vladavini nekrsta negoli uskrsnulom carstvu, u koje se nadao toliko narod, da je patio i borio se za nj kroz vjekove! I dok je tako, da se narod prevario u toj svojoj nadi, i da se to carstvo, mjesto k nebesima, ljubavi i pravdi, okrenulo k zemlji toliko da već graniči s paklom, s paklom tako strašnim za narod, da se jauk njegov čuo čak do u grob moj, zar je onda čudo da sam ja morao uskrsnuti i pojaviti se ovdje opet? Da, vidiš, to je meni najviše baš tu kod tebe postalo jasno: mene je probudio samo taj jauk naroda, i samo me on prisilio da ustanem i dođem tu među vas, najzad pak i ovamo do ispod tvojih zidova! Zašto da dođem? Pa možda sam ja, koji sam, preslab da odolim nekrstu, bio kriv gubitku carstva, ovdje prvi pozvan da popravim nehotičnu krivnju, popravim je tako da današnjem uskrsnulom carstvu pomognem s krivoga na pravi put i, od pakla ga okrenuvši k nebesima, pomognem njemu i narodu dati sreću i zadovoljstvo, pravdu i ljubav, koja vas sve jedino može da održi? Da, to hoću, i zato sam došao! – reče već malo utonulijim glasom, no ponovno ga uzdigao, uzdigao i ruke, pa ih, ko moleći, ispružio spram svog crnog sabesjednika.

– I zato, ako si ti doista onaj koji u tome carstvu imaš vlast, a ja tome vjerujem jer vidim da je u tebe sila, poslušaj me, povjeruj u me, i okreni rudo te vlasti i sile, jer zadnji je čas! Zadnji je čas – popeo mu se glas do patosa propovjednika – to ti kroz mene govori narod, narod koji nije srušio nasilnike tuđinske da trpi nasilnike svoje domaće; narod koji bi, još to ti kažem, povjerovao u mene odmah čim bih mu se predstavio ko sam i zašto sam došao! Eto, još tu priliku imaš... povedi me k njemu! Ne trebaju da gruvaju topovi, ne trebaju da zvone zvona, povedi me k njemu ovako, okovana, i vidjet ćeš, on će povjerovati u mene, on će me raskovati, on će posvjedočiti za mene i istinu mojih riječi... i ti ćeš morati da osjetiš potrebu da carstvo preudesiš sasvim iznova... No što, hoćeš li?

Spustio je ruke, no gledao ga zaneseno, lica svijetla kao preobražena, lica nad kojim je falila samo još aureola da bude svetačko.

I je li to možda primijetio krivonogi, je li to možda djelovalo na njega, da je postao toliko strpljiv te ga šuteći pustio da se izgovori? Na mahove se činilo doista tako, jer on je ili poniknuo očima ili se nemirno ogledavao oko sebe – no to su bili samo trenuci! Više, mnogo više njegovo se lice nabiralo u sve iskeženiji podsmijeh, pa je to u njemu i prevladalo. On je skočio sa stolice, uhvatio se za trbuh i zagrohota, zatim prišao k starcu, stao ga čupkati za bradu i jedva jedvice, zagrčavajući se, mogao da govori kroz smijeh:

– Prekrasno rečeno, prekrasno, dragi moj care Lazare... care Lazare, evo, dopuštam ti da si to doista ti – pri tome mu se gotovo poklonio – dok toliko trabunjaš o nebeskom carstvu! Pa dakako, to je tvoja originalna marka, nebesko carstvo, ko bi to dakle bio u tebi no car Lazar? No dragi moj, sada kad ti to vjerujem, misliš li da ću biti s tobom pažljiviji nego kad bi ti za me bio samo luđak i varalica? Hohoho, da si bar to, prije bih te pustio u miru, rekao bih: svi smo grešni, i bjež, samo mi ne dolazi više na oči! Ali ovako, dok si ti pravi car Lazar, koji nam je došao da propovijeda i... i... – prestao se smijati, smrknuo se i skupio obrve – da se buni, onda je to druga stvar, sasvim druga stvar, i vrijedna da se s njom postupa malo ozbiljnije! I zato slušaj što ću ti reći! – zajašio je opet svoju stolicu i mjerio ga zloćudno i posprdno. – Prije svega, to što si nam ti rekao, znali smo mi bez tebe, i zato nisi trebao doći među nas! O, da, da je narod nezadovoljan, da je narodu teško, da narod u uskrsnulom carstvu nije našao ono što je očekivao, to smo mi, koji preko svojih pouzdanika znamo čak i to što narod misli, znali već odavna! Ali, dragi moj, kad bi se u životu i historiji sve ravnalo samo po tome što narod hoće i što narod misli, reci, zar bi još postojala ikoja država na svijetu? A one, vidiš, ipak postoje, kao što postoji i naše carstvo! No da, da, ja vidim, ti misliš, sad postoji ali dokle će, i ti si već govorio o zadnjem času i koncu! Ali, tu se ti očevidno varaš! Ti zaboravljaš da tako lako ne izgiba ono za čim se čeznulo kroz vjekove! Može da bude razočaranja, može nezadovoljstva, pa i bune, no, dragi moj, baš zato jer se kuća u kojoj se živi gradila dugo i mučno, ostaje u srcu uvijek neka privrženost k njoj, pa makar ona bila i tijesna ko-

libica, u kojoj možeš jedva da protegneš kosti! Konačno, ako ništa drugo, tvoja je, i još uvijek postoji nada da će doći bolja vremena i da ćeš kuću moći proširiti, doći u njoj sam do slobodnijeg daha... Tako to, vidiš, usprkos svega nezadovoljstva, misli narod, a jer mu to mi, gdje samo možemo, utuvljujemo u glavu još više, čega se imamo da bojimo i kakvog smisla ima govoriti o nekom koncu, kako si to ti stao da natucaš? Hehe, pritom si ti zaboravio ono najvažnije, ono što je narod također izgradio, a što mi pomno podržavamo u njemu – baš pomoću tebe! Da, da, baš pomoću tebe i ostalih vas kosovskih i drugih junaka iz prošlosti! Ti ćeš, dabome, reći da je to s naše strane samo lukavstvo! Ali znaš, i lukavstvo je u tradiciji, a o tradiciji ti baš hoću i da govorim! Dakle eto: treba da znaš da smo mi upravo i uskrisili carstvo podsjećajući narod na ono što je toliko opjevao on sam, podsjećajući ga na vaš i tvoj primjer junaštva, požrtvovanja i trpljenja za domovinu pred tuđinom! Hehe, i da samo znaš koliko smo mi prolili mastila, koliko se naokretali jezika govoreći mu o tvome Kosovu koje treba osvetiti i s tom osvetom uskrisiti nanovo carstvo! Pa i ne samo to, nego smo mi njemu, da ga lakše zadobijemo na prezir života i junaštvo, stavili tebe za uzor i u tome kako si se ti, našavši se u položaju da se ili pokloniš pred tuđinom ili izgubiš zemaljsko carstvo, radije opredijelio za smrt i carstvo nebesko! Kako dakle vidiš, nismo ni mi sasvim bez misli na nebesa, iako nam je pritom... hehehe, jer neko mora da ostane i vodi carstvo!... bilo na misli glavno to da se tih nebesa drže drugi!

– No, dragi moj – začutao je načas, pa zajašivši opet svoju stolicu nastavio je sve smrgođeniji – zašto ja to tebi sve govorim? U prvom redu, vidiš, zato da ti pokažem kakovu si ti ulogu među nama igrao dosad, dok se nisi javio! Bio si uzor, bio si nam pomoćnik, stvar je stajala tako da si radio za nas! A sad, sad? – malo da nije opet skočio, no suzdržao se i samo se zagrizao u nokte. – Sada si ti najjednom promijenio ulogu, došao si k nama onakav kakvog te najmanje trebamo, i sudeći po onom kako si nas tu sinoć uhodio i žalio nečiji plač, i kako si tu govorio sada preda mnom, došao si samo zato da budeš protiv nas i pridružiš se nezadovoljnicima, kojih nam je ionako

puno carstvo! Da, da, jer treba da znaš da u tom carstvu, na-
žalost, ne žive samo potomci Kosova, koje možemo držati uza
se s tradicijama o kojima sam ti već govorio! Ima ti tu i drugih
plemena koja bi htjela imati ista prava kao i mi, koji smo ta
prava zaslužili sa svojim... hehe, pa možda i samo narodnim
žrtvama, no to je svejedno! Da, takvih ti ima, no to bi bilo još
najmanje! Njih smo mi već nãpõ zadobili za se, i na koncu, jer
zid je pretvrd a da bi oni htjeli slomiti glavu, mi bismo se još
uvijek mogli s njima da nagodimo tako da bude vuk sit a koza
cijela! No, dragi moj, ima ti tu još opasnijih, tvrdokorno nepo-
pustljivih, koji, kakogod ih lomiš i kidaš već u zametku, uvijek
nanovo izniknu kao pečurke, i koji, dragi moj, traže takova
prava o kojima ti nikad nisi ni sanjao! Jest, to su ti oni za koje
si sinoć čuo da su vuci brankovići! Izraz, dopuštam, ponešto
kriv, i zato se ne uvrijedi, no mi se tu držimo samo narodnog,
makar i krivog, mišljenja, držimo se zato jer tako najlakše mo-
žemo računati s time da će nas narod razumjeti i biti s nama
protiv tih novih, kako bi ti rekao, nekrsta! Da, da, i kad uzmeš
sve to u obzir, kad uzmeš u obzir da carstvo vrvi od nezado-
voljnika, koji kao predstavnici drugih plemena traže s nama
jednaka prava, i da mi po cijelom carstvu, pa što je najgore, i
u rođenoj svojoj kosovskoj postojbini, imamo vukã brankovića
koji nas hoće da obore i osnuju neko novo svoje, kako kažu,
pravednije carstvo, onda, molim te, predstavi sebi sâm šta mi
imamo da držimo i kako da postupamo s tobom, dok si sad
došao da se još i ti buniš i da nam govoriš kako bi trebalo vla-
dati drukčije!? No ja nemam nikakvog računa da sukob s to-
bom napinjem do krajnosti, i zato, da ti stvar bude još jasnija,
uzmi samo u obzir još ovo. Nezadovoljna plemena, o kojima
sam ti govorio, počela su već da se služe istim tvojim optužba-
ma kako se sve okrenulo od nebeskog carstva, a k zemlji toliko
da to već graniči s paklom! No, kako ti rekoh, mi bismo se još
mogli nagoditi s njima, znadu ona dobro da s druge strane vre-
ba na njih još veći možda neprijatelj, tako su dakle vezana da
budu s nama, i zato bi se sigurno smekšala ako im damo više
samo koju zdjelicu kaše! No drukčije to, dragi moj, postaje on-
da ako ona doznadu da si ti došao i da misliš jednako s njima!

Hehe, njima bi trebalo samo još to pa da se uzjogune u jednom jedinstvenom kriku: i vaš car Lazar je s nama, i vaš car Lazar! S druge opet strane, šta bi tek rekli vuci brankovići? Jasno je, doduše, da oni nemaju ništa zajedničkog s tvojim nebeskim carstvom, ukoliko ti to sigurno ne zamišljaš bez pravih nebesa i bez Boga! Ali, hehe, te tvoje otrcane krilatice, pravda, i samo da ne kažeš još jednakost, to ti je sigurno nešto takova da bi to ovi ljudi, kakvi već jesu smutljivci, sigurno upotrijebili da učine još veću smutnju, te bi te i oni ponijeli na svojoj zastavi s vikom: i posljednji vaš car mučenik odrekao vas se, i on je stao u naše redove, hahaha, i on!

– Da, tako bi to bilo! – kao da to već vidi pred sobom, ukočio je pogled krivonogi*, a onda razdraženo odmahnuo rukom, ustao i zakopao goruće oči u starčevo lice. – Bilo bi tako da bi svi koji gledaju na nas i na carstvo s mržnjom još hrabrije uzdignuli glave, te ih više niko, ni moja najveća sila, ne bi mogla zajedno s tom njihovom glavom pritisnuti na koljena! Ono, istina – stao je krivonogi i kao da se načas zamislio – uz nas bi još bio naš narod, kojemu smo, sebe doduše najprije i na njegov račun zasativši, dali ipak prvenstvo pred drugima i mogućnost da se on zasićuje na njihov račun! Ali – stao je opet, još su mu jače zaplamtile oči i kriknuo je u bijesu – Ti hoćeš da te ja odvedem k njemu, i ti bi mi još i njega pobunio! Jest, u tome je još najveća opasnost tvoga dolaska! Što ne bi još učinila vika protivnika da si ti s njima, to bi dovršila tvoja pojava u našem narodu, po kojoj bi on, čim bi te samo čuo, jasno vidio da si ti doista protiv nas! Hahaha, i ti misliš da bih ti ja to mogao dozvoliti? Dozvoliti tebi da postaneš podstrekač, pomoćnik, pa čak možda i vođa sveopćeg nezadovoljstva, i da mi ispod nogu oboriš još onaj glavni potporanj kojim bih to nezadovoljstvo mogao savladati? Haha, dragi moj care, ima još jedno drugo sredstvo protiv tebe samoga, jedno drugo – obazro se na žandare oko sebe, no naglo se kanda nešto predomislio, pa nastavio mirnije, gotovo umiljato. – Nego

* U predlošku je stajalo: "... kao da to već vidi pred sobom, ukočio je pogled pred sobom krivonogi..."

slušaj radije, care Lazare! Ja ti to ne govorim samo u interesu nas koji danas vladamo nad uskrsnulim carstvom, nego to govorim i u interesu tog carstva, u interesu naroda, a i tebe sama! Vidiš, sasvim je jasno da bi u interesu naroda bilo ludo srušiti nas, koji smo, kako sam ti već rekao, u tome carstvu osigurali njegovo prvenstvo! I sasvim je jasno da bi to bilo ludo kad bi se naš narod previše popustljivo sporazumio s onima koji su danas za jednakost, jer zar time ne bi on predao vodstvo iz svojih ruku, i to carstvo bi prestalo biti naše, prestalo biti ono koje si ti po nesreći izgubio na Kosovu? A što se tebe tiče, da, što se tebe tiče... no da, čemu da skrivamo karte, zato ću ti reći otvoreno: u tvome je interesu da popustiš, jer inače, inače, vidiš, svjetla izvan tih zidova ti više nećeš da ugledaš! Da! – kriknuo je odlučno – i još gore, mi te tu možemo zamlatiti kao psa, a da nikome nećemo za to odgovarati, nikome! A molim te – prikućio mu se opet s umiljavanjem, upravo zavodenjem – promisli sam, da li bi takav svršetak bio dostojan tebe, cara Lazara? Promisli, ne bi li bilo mnogo zgodnije, časnije i tebe dostojnije da te zbilja provedemo kroz narod i po cijelom carstvu sa slavom? Potrebno je samo jedno, da se odrekneš svoje bune i pristaneš uz nas! Zamisli, provest ćemo te po carstvu sa slavom kakovu još nije vidio svijet! Zamisli, ti ćeš ojačati carstvo na vjekove, jer poslije toga kako ćeš se ti izjasniti za nas, ko će nam još moći prigovoriti da uz nas nisu nebesa i da naše carstvo nije i nebesko? No daj, reci, što šutiš? – postajao je krivonogi nestrpljiv, no u tom nestrpljenju gotovo pomalo i malodušan. – Ti to nećeš? Zbilja nećeš? – i naglo mu je sijevnulo, te je rekao s pouzdanjem – No da, ako ne možeš da lažeš i nećeš to što sam ti predložio, moguće je još nešto drugo! Ja sam zadovoljan i s time ako se ti, a da se nikome više ne javiš, vratiš mirno otkuda si došao! No što, pristaješ li bar na to?

On se vrpolio, postajao opet sve nestrpljiviji, a car Lazar je ostao miran, ukočen kao kip. No tuga, beskonačna tuga ležala mu je u licu, stisnula mu vjerovatno i usne, jer kad su se te otvorile, prošao je preko njih grč, i samo bol, ni ogorčenje ni mržnja, nego samo bol mu je treperila u glasu kojim je rekao:

– Niti ću da se vratim, niti ću da se odreknem onoga poradi čega sam došao! Nazovi to bunom, kakogod hoćeš, no poslije svega što si rekao, ja sam doista samo s onima koji su s tobom nezadovoljni, samo s njima, jer pobjeda njihova nezadovoljstva znači istom pravi uskrs carstva koje ti pokapaš!

Reče, i opet su mu se stisnule usne; bilo je kao da se iza njegovih riječi zaklopio grob.

A krivonogi je načas uzmaknuo, zijao u njega rastvorenih usta, zatim ruknuo kao zvijer:

– Ti dakle nećeš, ti ostaješ pri svome? Još jednom te pitam, još jednom...! – nahrupio je na njega, no začas već odskočio, uzdignuo mahnito spram svojih doglavnika ruku i viknuo: – Ja sam svoje učinio, na vama je red!

I što bi tren, kao da su, već spremni, čekali samo tu zapovijest, žandari su se bacili na starca s vještinom mučenja kakva je moguća samo kod ljudi koji su to izučili nesmetano kroz godine. No s čim su se god poslužili – a bilo je tu čak i to da su zbilja odnekud pronašli gvozdeni obruč koji su mu zabiljali u glavu kao krunu – sve je to bilo uzaludno. Car Lazar je ležao pod njima, ispresavinut u svim udovima, no nije davao od sebe glasa; štaviše, kao u sreći, što je i on mučen, čak se i osmjehivao.

Tako su ga najzad, izmoreni i zaglušeni od vlastita bijesa, uzdignuli, pustili i bespomoćno pitali svoga gospodara pogledom, što da čine dalje.

Gospodar je međutim, na časove i sam sudjelujući u mučenju, stajao naslonjen na zid, tresao se u cijelom tijelu od jeda, škripao zubima, krljuštio očima i jedva jedvice ruknuo opet:

– Pa ludaci, njega se i ne može ubiti! Ja sam mu vidio kostur, njegovo tijelo je mrtvo, i živ je samo duhom! Ali, ali – s pjenom na ustima zaletio se na starca i uzdignuo pred njim obadvije šake. – Ja ću ubiti, umrtviti i tvoj duh, okovati ga, pokopati tako da ga vidjeti i čuti više neće nijedan živ čovjek, niko, niko osim zemlje i kamena u kome ćeš ležati! Vodite ga! – kriknuo je iza glasa na žandare. – Vodite ga, okujte dvostruko i iskopajte mu ćeliju još nižu od onih koje imamo u podzemlju! I zazidajte ga, da mu na ćeliji ne bude ni vrata ni

rupe takove što bi kroz nju mogla proći sunčana zraka! Tako! – zadovoljan već sa svojim rješenjem protrljao je dlanove, zatim pak, kad su starca vodili mimo njega, udario ga je još nogom, pa se iskesio. – Ajde, do nevidenja! Caruj u grobu kako si carevao i dosad!

Car Lazar je bez riječi otrpio njegov udarac, no na vratima se izvio iz ruku stražara i stao.

– Šta je? Jesi li se predomislio možda? – u pô bijesa, u pô nade viknuo je na nj krivonogi.

– Ne – izustio je kratko car Lazar. Pa je ispružio spram njega okovane ruke i rekao još sa smiješkom, u kome više nije bilo bola nego samo zanosa i pouzdanja. – Htio sam ti samo da pružim ruku na rastanak, jer tebe će nestati prije nego duha radi koga sam se ponovno javio među vama!

I spustivši ruke, okrenuo se, dao se opet voditi od žandara; i još tren pa su se od njega čuli samo lanci.

Samo lanci. No nije li u mračnoj sobi ostala od njega svjetlost? Krivonogi gospodar zaklopio je oči, bacio se u stolicu, iskesio zubalo i ostao tako bez riječi, kao da mu je tu ugušila neka nevidljiva ruka.

I prolazili su mjeseci, možda i godine, a car Lazar je okovan, sapet, ležao u najdubljoj ispod sviju ćelija jami, u mraku takovom da je to bila oko njega vječna noć. Mrak, zidovi, zemlja dijelila ga od svijeta, i niko nije nikad dolazio blizu k njemu, no on je ipak ostajao živ, i vidio je, čuo sve što se događalo oko njega, nad njim u kući koja je spriječila daljnji njegov pohod među svijet.

Vidio je, čuo sve; nijedno unakaženo lice, unakaženo od bezdušnosti ili patnje, nijedan zamah korbača i nijedna modrica i kaplja krvi na tijelu mučenika nije protekla a da se ne bi odrazila u njegovim očima, i nijedan krik ni očajan uzdah nije prošao a da ne bi odjeknuo u njegovim ušima.

Tu, u njegovoj jami, u njemu samome, bila je kanda zbirna točka u kojoj se odražavalo i odjekivalo sve: i to kako su tu ljude zgomilavali u ćelije da nisu imali ni gdje da stoje, a kamoli da legnu; i to kako su tu zdrave bacali kraj bolesnih, koji su se raspadali od zaraznih bolesti; i to kako su u vruće dane lju-

de gurali u tople, dimljive odžake, a u hladne ih, gole, polijevali vodom i puštali ih da mrznu na zaleđenom betonu; i to kako su te ljude tukli do nesvijesti, pa čak ih i ubijali, a žene i djecu – o to je bilo posebno, strašno poglavlje! – zatvarali nejedanput samo zato da se naslađuju njihovim silovanjima!

Pakao, o da, uistinu samo pakao kao da se to izdignuo bliže zemlji i prenio se u ovu kuću i njeno podzemlje – i kad se car Lazar samo sjetio onog što su mu rekli tamo gore na preslušavanju, da se tu nasuprot te kuće, dakle u najneposrednijoj blizini, nalazi baš najviše učilište, dakle nešto gdje se propovijedala sigurno najviša mudrost i čovječnost i ljubav – tada mu je postalo sve to još užasnije, neshvatljivije. Kako, kako je to moguće: licem u lice – po jednoj strani najviša mudrost, a po drugoj, i to baš od onih koji bi trebali braniti zakon, najveće zločinstvo?

No trebao je sebi samo da predoči onu podlu bezdušnu upornost krivonogog, s kojom je taj iskorišćavao sve, pa je htio i njega, samo da se održi na vlasti – i bilo mu je jasno da je on sebi podredio i najvišu mudrost, tako da je i ta bila s njime ili barem samo strašljivo ćutala, ćutala...!

Pa zar i on da ćuti? Viknuti, doduše, nije mogao tako da bi ga iz tog dubokog podzemlja čuo svijet, no mogao je možda uprijeti svu snagu, pa pomoću Božjom stresti i srušiti tu kuću, razotkriti sve i sam izaći na vidjelo, sam...?

No nisu li u toj kući bili možda i temelji carstva, i srušivši nju, ne bi li i carstvo? Da, da, on se doduše složio pred krivonogim sa svima koji su bili nezadovoljni s njime i njegovim carstvom, no to carstvo je on ipak, ipak volio previše, previše! I on, da, i on koji je opominjao na opasnost konca, i on je, a da toga ni sam nije bio svjestan, bio jedan od onih prostodušnih i dobroćudnih iz naroda, koji je na “kućicu”, kako to reče krivonogi, gledao kao na svoju i nadao se boljem, boljem danas, ako ne danas, sutra, ako ne sutra, prekositra – dugačak je život, i od mnogih sutra može da bude jedan pravi, onaj koji smo očekivali...!

Tako se smirivao car Lazar, i čekao, čekao, dok nije dočekao dan koji se uistinu razlikovao od ostalih, a razlikovao

se po tome što su krikovi, prosvjedi i zapomaganja oko njega poprimili mjeru koja je bila neobična i u domu užasa u kome je živio. To je bila jurnjava, praskanje, lom, kao da je došla propast svijeta. Čelije su se otvarale, zatvarale, jedni su bili tjera- ni u njih, drugi istjerivani, gurani, kao da se nekud žure – a kuda i kamo, i šta je to bilo?

I očito nije to bilo samo tu, u tom domu užasa. I dalje, va- ni, kao da je zavijala bura, no je li to bila samo ona, u kakvoj se nekad pred tim domom pojavio on, privučen jaukom? Bilo je i nešto drugo, nešto više, nešto sasvim ljudsko i od ljudi – čuo se šobot koraka, lupa bubnjeva, piska trubalja, tutnjava cijelih kolija i topova – tutnjava tako strašna da se od nje tresao cio dom, a možda i cijelo carstvo.

Slušao je to, osluškivao car Lazar, i slutio je nešto strašna, tako te se nije nimalo začudio kad je jedne noći, baš kad je vani tutnjava došla do vrhunca, na zidu svog groba začuo udarce, pa dočekaao to da se zid najzad odvalio, a pred njime se pojavio njegov znanac sa saslušanja, njegov krivonogi protivnik i su- dac. Pojavio se, i već blijed, bio je još blijedi u svjetlu svjetiljke koja mu je drhtala u ruci. A drhtao je i on sav; u licu su mu titrale smrtne sjenke očaja i straha, kosa mu se nakostrušila kao perje, i s drhtavom slobodnom rukom taknuo je o cara La- zara, pa zavapio:

– Care Lazare, care Lazare, jesi li još živ? Care Lazare – zavapio je još jače, videći da ga starac gleda živim očima – oprostite za ono što je bilo, sada vidim da si imao pravo! No mož- da još nije kasno, možda još nije zadnji čas, samo pomozite! Veli- ka se sila neprijateljska dignula na nas, i malodušnima su već postali i oni koji su s vjerom u tebe i kosovski zavjet bili nekad lavovi! No sve se još sigurno može da promijeni ako ugledaju tebe i ti im se staviš na čelo! Pa ti si i došao da nas spasiš, spasi nas dakle, spasi!

U očaju svom kleknuo je pred njega, obujmio mu koljena, pa ga molio i zaklinjao dalje.

Zgvrčen i sapet, car Lazar se uspravio koliko je samo mogao u uskom svom grobu i u teškim okovima, pa uporno, netrenimice motrio tog pokornog sad prosjaka u lice. Nije li

to bio isti onaj koji ga je htio da ubije, isti onaj pod čijim vodstvom se tu oko njega kovitlao pakao, pakao za bezbroj ljudi sa sviju strana carstva i možda za cijelo carstvo? I njemu da usliša njegove prošnje? Zamalo pa su se caru Lazaru već pokrenule usne da kaže svoj odlučni *Ne*. No možda se taj koji ga je sad opsjednuo tolikim prošnjama pokajao uistinu, te će u budućnosti biti bolji i zbilja će spašeno carstvo povesti na Božji put? Odviše je dobro bilo srce u cara Lazara i odviše je on ipak bio vitez i čovjek svoga vremena a da ne bi volio carstvo, volio ga sad dvostruko pred nasrtajem tuđina, tako se dakle osmjehnuo dobrostivno i izustio:

– Idemo!

I digao se, izašao, zapravo isplazio, te nije prošlo mnogo vremena, a on je u sjajnoj haljini vladara, i u isto tako sjajnoj pratnji, došao na široko polje, gdje su se gomile i gomile svijeta, možda cio narod, komešale, vikale, no u cijelom tom komešanju i vici ipak se postrojavale u redove – u redove za šta, za posljednju bitku ili da saslušaju njega?

Car Lazar je mislio i jedno i drugo, te stavši pred njih na jednoj uzvisici, održao im je dirljiv i sve zanosniji govor, zanosan tako da i nije vidio njih, nego samo svoju želju da povjeruju u njega i krenu naprijed.

No to je trajalo samo kratko vrijeme, a zatim je stao sve više da blijedi, riječ da mu zapinje, pogled postaje sve pronicaviji, bliži stvarnosti, i najposlije mu se riječ pretrgnula sasvim, stala mu u grlu i sav je zadrhtaio.

U gomilama pred njim nije se zapazio ni najmanji trag zanosa, niko se nije ni maknuo i svi su se ukočili u mramornoj, mrkoj ćutnji. Zašto su ćutali, zašto se nitko nije micao naprijed? Još pronicavije ih je pogledao car Lazar i drhtaj ga je tresao sve jače. – U licima sviju je zapažao samo mržnju, upravljenu spram krivonogog, koji je stajao do njega, u licima sviju je raspoznavao lica onih čije je stenjanje i plač čuo još do pred kratko vrijeme u svom vlastitom živome grobu.

A onda, onda – dogodilo se još gore: ta lica su se, doduše, pomakla i oživjela, no pomakla se i oživjela tako da su mu sa

smijehom okrenula leđa, a ona koja su ostala okrenuta spram njega, srtala su i zagrajala kao bura protiv njega!

Malo je ustuknuo car Lazar, ustuknuo, i oči su mu zalile suze. Usprkos sviju zlih slutnja, njemu dobrotivnom, u carstvo zaljubljenom vjerniku, bilo je tako kako bi moglo biti nesretnom čovjeku koji je kroz cio život vidio svoju sreću u životu poslije smrti, a kad je ta smrt došla, on se našao samo pred mrakom, raspadanjem i ništavilom...

– Prekasno, jer si me ipak ubio... istom sad, istom sad...!
– i s mutnim osjećanjem neke svoje vlastite nedosljednosti mogao je još jedino da šapne krivonogom, koji se ispred raskršćenih gomila pokušavao sakriti iza njegovih leđa. A zatim, kao da je i njemu samome nevidljiva ruka začepila usta. On se zakolebao, pao, pretvorio se u prah koji je, prije nego što su na nj stale noge naroda, dobrotivno raznio vjetar – vjetar pun sunca i uskrsne, ipak uskrsne svježine.

“Vijenac”, VI, knj. VIII, br. 5, str. 200–206; Zagreb, 1. V. 1928.